

AKTUELLE
OMLEGGINGSPROBLEMER
- EN SPØRREUNDERSØKELSE

RAPPORT 9.

ISBN 82-7687-011-2

FORORD

Norsk senter for økologisk landbruk (NORSØK) gjennomførte våren 1992 en spørreundersøkelse for å få en oversikt over de erfaringer den enkelte bonde har gjort ved omlegging til økologisk drift. Hovedspørsmålene var:

-Hva var bondens begrunnelse for omlegging til økologisk drift?

-Hvilke problemer er de vanligste under omlegginga?

Svarene på spørsmålene skulle være til hjelp under utarbeidelsen av håndboka "Omlegging til økologisk drift," som vil bli utgitt av NORSØK i 1993.

Rapporten som nå foreligger, regner vi med vil ha interesse for mange med tilknytning til økologisk landbruk. Den er utgitt i 30 bruks-prosjektets rapportserie, og kan skaffes ved henvendelse til NORSØK.

Vi takker de ansatte i Debio for all velvillig hjelp med å hente fram nødvendig grunnlagsmateriale for undersøkelsen. Samtidig takker vi alle bøndene som brukte tid på å svare på spørsmålene våre.

Sivilarbeider Johnny Laupsa-Borge har stått for all databehandling av svarene. Undertegnede har bearbeidet resultatene, og skrevet rapporten.

Tingvoll 31.8.92

Anne-Kristin Løes

Anne-Kristin Løes

INNHOLD

FORORD

INNLEDNING	1
MATERIALE OG METODE	1
PRESENTASJON AV SVARMATERIALET, RESULTATER	2
Geografisk spredning av gårdene	2
Hovedmotiv for omlegginga	3
Betydningen av egen "stå-på-vilje"	3
Hovedspørsmålet: Omleggingsproblemer	4
Omleggingsproblemer for hele materialet - 141 gårder . .	5
Opplevs omleggingsproblemene annerledes på gårder med arbeidsforbruk lik ett årsverk eller mer?	7
Hvordan avhenger omleggingsproblemene av produksjonsform?	9
Omleggingsproblemer på gårder med melkeproduksjon . . .	11
Omleggingsproblemer på gårder med småfe	13
Omleggingsproblemer på gårder med få husdyr	15
Omleggingsproblemer på gårder med en viss korndyrking .	18
Omleggingsproblemer for grønnsakdyrkerne	20
Omleggingsproblemer på gårder med potetproduksjon . . .	22
Hva med de "visse" problemene?	24
De fleste omleggingsproblemene ble dekket av forslagene våre	24
I hvilken grad var omleggingsproblemene ventet?	25
Kilder til kunnskap	25
Deltakelse i fagseksjon	25
Enighet om omlegginga?	25
Omleggingsplan	26
KONKLUSJONER	26
DISKUSJON	29

1. OMEGA

OPPLYSNINGER OM GÅRDEN OG BRUKERNE

1a) Gårdens navn og adresse: _____

1b) Telefonnummer: _____ 1c) Beste ringetid: _____

1d) Kryss av her hvis dere ikke ønsker oppringning ☐

2. Opplysninger om brukerne

I Navn	II Alder	III Heltids-arbeid på gården? JA NEI	IV Hvis nei, oppgi %-andel av stilling på gården	V Utdanning (snekker, lærer, agronom..)
a)			%	
b)			%	

3. Annen arbeidshjelp

I Stillingsbetegnelse (praktikant, avløser,...)	II Andel av stilling i % eller antall timer arbeid/år
a)	% timer/år
b)	% timer/år

4. Arealer på bruket (inkludert leiejord)

a) _____ da fulldyrka jord b) _____ da overflatedyrka jord/gjødsla beite

c) _____ da produktiv skog d) Beiterett i utmark : JA ☐ NEI ☐

OPPLYSNINGER OM OMLEGGINGA

5. Beskriv kort hovedmotivet for omlegging: _____

6. Hva har din egen motivasjon og stå-på-vilje betydd for omlegginga? ☐ lite ☐ noe ☐ mye ☐ svært mye

7. I tabellen på neste side er nevnt en del forhold som kan skape problem i omleggingstida. Fyll ut denne tabellen slik:

- Merk av i kolonne II det som har vært vanskelig på deres bruk ved en gradering slik at 0 = ingen problemer, 1 = visse problemer, 2 = betydelige problemer, 3 = store problemer.

- Der du bruker gradering 1, 2 eller 3: Skriv noen ord for å forklare nærmere hva som var problemet. Har du f.eks. angitt

gradering 1 for "a) For mye gjeld" kan en aktuell spesifikasjon være "nedslitt driftsapparat". Har du angitt gradering 2 for "i) Ugras" kan en aktuell spesifikasjon være "kveke i korn".

I Problemområde	II 0-3	III Nærmere beskrivelse av problem
a)For mye gjeld		
b)For liten inntekt av drifta		
c)Avlingsnedgang		
d)Avsetning av varer		
e)Mangelfull kunnskap		
f)For dårlig planlegging		
g)Stor arbeidsbelastning		
h)Skaffe arbeidshjelp		
i)Ugras		
j)Skadedyr		
k)Sykdommer på planter		
l)Mangel på eget fôr		
m)Mangel på beite		
n)Sykdommer på husdyr		
o)Mangel på egen gjødsel		
p)Gjødselhåndtering		
q)Næringsinnhold+pH i jorda		
r)Jordstruktur		
s)Belgvekster, tilslag, overvintring,...		
t)Uegna bygninger		
u)Uegna redskap, maskiner		
v)Overgang til nye produksjoner		
w)Naboers skepsis til økologisk drift		
x)Få aksept hos eldre generasjon for økol.drift		
y)Beholde motivasjonen		
z)Klimatiske forhold		
æ)Annet(fyll ut!)		

8a) Hvilke av problemområdene i tabellen ovenfor forutså du før du startet på omlegginga?
(list opp bokstaver mellom a og æ) : _____

8b) Hvilke av problemområdene i tabellen ovenfor har kommet mer uventet, men likevel tvunget fram endringer i driftsopplegget underveis i omleggingsprosessen?

(list opp bokstaver mellom a og æ): _____

8c) Plass for tilleggsopplysninger til spørsmål 7 og 8:

9. Hvilke kilder til kunnskap om økologisk landbruk har vært/er av stor betydning for deg/dere ? (sett ett el. flere kryss)

- ☐ Kurs/seminar/foredrag om økologisk landbruk
- ☐ Tidsskrift, bøker
- ☐ Praksis på økologisk gård
- ☐ Andre øko-bønder
- ☐ Undervisning (landbruksskole, høyskole...)
- ☐ Personlig rådgivning (ringleder, jordbrukssjef...)
- ☐ Annet : _____

Plass for tilleggsopplysninger: _____

10. Deltar du/dere i fagseksjon i økologisk landbruk? JA ☐ NEI ☐

11. Dersom flere driftsansvarlige, var dere enige om å satse på omlegging til økologisk drift? JA ☐ DELVIS ☐ NEI ☐

12a) Er det laget omleggingsplan ? JA ☐ NEI ☐

12b) Hvis ja, hvem gjorde det? _____

13. Andre synspunkter:

TAKK FOR HJELPEN!!!

2. OMBAG

+ 1 ARK PR. RAPPORT

få/ingen husdyr, korn, potet og grønnsaker. Kriteriene for utvalg og en del opplysninger om gårdstypene er vist på side 9.

PRESENTASJON AV SVARMATERIALET, RESULTATER

Geografisk spredning av gårdene

Adressene fra spørsmål 1 i skjemaet ble brukt til å lage en oversikt over den geografiske spredningen av gårdene som svarte. Denne spredningen er sammenliknet med den geografiske spredningen av gårdene med merkegodkjenning fra Debio i 1991 i oversikten nedenfor.

FYLKE	ANDEL DEBIO-GODKJENTE GÅRDER	ANDEL AV GÅRDENE SOM SVARTE
Akershus/Oslo	7,5 %	8 %
Østfold	6 %	6 %
Vestfold	8 %	7 %
Telemark	6,5 %	6 %
Buskerud	7 %	7 %
Oppland	13 %	15 %
Hedmark	7,5 %	7 %
Aust- og Vest-Agder	2 %	1 %
Rogaland	2,5 %	2 %
Hordaland	4,5 %	5 %
Sogn og Fjordane	7 %	6 %
Møre og Romsdal	10 %	9 %
Sør-Trøndelag	4 %	6 %
Nord-Trøndelag	6 %	5 %
Nordland	4,5 %	5 %
Troms og Finnmark	4 %	5 %
Sum	100 %	100 %

Som vi ser er den geografiske spredningen av gårder med merkegodkjenning fra Debio i 1991 (200 gårder) svært lik den geografiske spredningen av gårdene som svarte på spørreskjemaet (141 gårder). Fordelingen av økologiske gårder er nokså jevn mellom de fleste av fylkene, og økologisk landbruk drives over hele landet. Økologisk landbruk er

Hovedspørsmålet: Omleggingsproblemer

Spørsmål 7 var utformet som en stor tabell der bøndene angav med tallene 0, 1, 2 eller 3 betydningen av en rekke ulike omleggingsproblemer. Et eksempel på en utfylt skjemaside er vist nedenfor (figur 1).

I Problemområde	II 0-3	III Nærmere beskrivelse av problem
a)For mye gjeld	0	
b)For liten inntekt av drifta	0	
c)Avlingsnedgang	1	
d)Avsetning av varer	0	
e)Mangelfull kunnskap	3	OM NÅTØR SAMMENHENG
f)For dårlig planlegging	1	BÅSPASSER I FJØSET
g)Stor arbeidsbelastning	1	OM VÅREN
h)Skaffe arbeidshjelp	1	VANSKELIG FRA 1987
i)Ugras	1	KVEKE I GULROT
j)Skadedyr	1	↑
k)Sykdommer på planter	1	LUS PÅ HAURE
l)Mangel på eget fôr	1	FOR MANGE DYR
m)Mangel på beite	0	
n)Sykdommer på husdyr	1	CELLETALL
o)Mangel på egen gjødsel	1	STORT BEHOV
p)Gjødselhåndtering	1	ARBEIDS KREVENDE
q)Næringsinnhold+pH i jorda	2	RODRIKT PÅ KALI
r)Jordstruktur	0	
s)Belgvekster, tilslag, overvintring,...	1	ISBRANN
t)Uegna bygninger	0	
u)Uegna redskap, maskiner	0	
v)Overgang til nye produksjoner	0	
w)Naboers skepsis til økologisk drift	0	
x)Få aksept hos eldre generasjon for økol.drift	0	
y)Beholde motivasjonen	0	
z)Klimatiske forhold	0	
æ)Annet(fyll ut!)		

Figur 1. Eksempel på svarskjema for gradering av omleggingsproblemer. Tallet 0 betyr ingen problemer, 1 betyr visse problemer, 2 står for betydelige problemer og 3 betyr store problemer. Av skjemasiden framgår det også hvilke 27 mulige omleggingsproblemer vi stilte spørsmål om.

Tabell 1. Hele materialet, 141 gårder. Prosent av bøndene som har svart "ingen", "visse", "betydelige" eller "store" omleggingsproblemer. Siste kolonne: Sum av "betydelige" og "store".

PROBLEMOMRÅDE	Ingen	Visse	Betydelige	Store	Betyd. +store
a) For mye gjeld	45	27	11	17	(28)
b) For liten inntekt	43	32	13	11	(24)
c) Avlingsnedgang	47	36	13	4	17
d) Avsetning av varer	57	18	13	11	(24)
e) Mangelfull kunnskap	33	48	12	7	19
f) For dårlig planlegging	47	40	11	2	13
g) Stor arbeidsbelastning	29	33	23	15	(38)
h) Skaffe arbeidshjelp	65	20	11	4	15
i) Ugras	18	45	26	11	(37)
j) Skadedyr	50	36	10	4	14
k) Sykdommer på planter	62	31	5	2	7
l) Mangel på eget fôr	57	29	9	6	15
m) Mangel på beite	62	26	9	4	13
n) Sykdommer på husdyr	(79)	19	1	1	2
o) Mangel på egen gjødsel	52	29	11	8	19
p) Gjødselhåndtering	47	26	21	7	(28)
q) Næringsinnhold og pH	57	27	13	3	16
r) Jordstruktur	45	38	12	5	17
s) Belgvekster, tilslag..	70	23	4	4	8
t) Uegna bygninger	50	29	14	6	20
u) Uegna redskap/maskiner	43	38	13	6	19
v) Nye produksjoner	60	30	6	4	10
w) Naboskepsis	70	21	3	6	9
x) Eldre generasjon	(76)	16	4	4	8
y) Beholde motivasjonen	70	23	4	4	8
z) Klimatiske forhold	55	30	11	4	15
æ) Annet (fyll ut!)	84	4	6	6	12

Tabell 2. Et utvalg på 93 gårder med ett årsverk eller mer.
Prosent av bøndene som har svart "ingen", "visse",
"betydelige" eller "store" omleggingsproblemer.
Siste kolonne: Sum av "betydelige" og "store".

PROBLEMMOMRÅDE	Ingen	Visse	Betyd- elige	Store	Betyd. +store
a) For mye gjeld	40	30	11	19	(30)
b) For liten inntekt	46	30	14	10	(24)
c) Avlingsnedgang	46	39	12	3	15
d) Avsetning av varer	58	18	13	11	(24)
e) Mangelfull kunnskap	34	48	11	6	17
f) For dårlig planlegging	45	44	10	1	11
g) Stor arbeidsbelastning	25	33	25	17	(42)
h) Skaffe arbeidshjelp	57	24	14	5	19
i) Ugras	18	46	25	11	(36)
j) Skadedyr	51	34	10	5	15
k) Sykdommer på planter	60	32	5	2	7
l) Mangel på eget fôr	51	33	9	8	17
m) Mangel på beite	57	29	9	5	14
n) Sykdommer på husdyr	(73)	25	1	1	2
o) Mangel på egen gjødsel	56	28	9	8	17
p) Gjødselhåndtering	46	27	19	8	(27)
q) Næringsinnhold og pH	53	27	15	4	20
r) Jordstruktur	43	38	12	8	20
s) Belgvekster, tilslag..	66	27	3	4	7
t) Uegna bygninger	46	31	17	5	(22)
u) Uegna redskap, maskiner	42	37	15	6	(21)
v) Nye produksjoner	59	29	6	5	11
w) Naboskepsis	70	23	3	4	7
x) Eldre generasjon	(74)	18	5	2	7
y) Beholde motivasjonen	67	25	4	4	8
z) Klimatiske forhold	48	33	13	5	18
æ) Annet (fyll ut!)	84	5	4	6	10

Det er ingen avvik av betydning mellom hele materialet og underutvalget på 93 gårder når det gjelder hvilke omleggingsproblemer som er de mest alvorlige. I hele materialet er det 19 og 20 % av gårdene som har betydelige eller store problemer med uegna bygninger og redskap/maskiner. Ellers er lista lik for disse to gruppene.

De minst alvorlige omleggingsproblemene for gårdene med ett årsverk eller mer er sykdommer på husdyr og det å få aksept for økologisk drift hos eldre generasjon, akkurat som for hele utvalget.

Det ble dermed ikke påvist noen sammenheng mellom arbeidsforbruket i gårdsdrifta og hvilke omleggingsproblemer som er de mest alvorlige, eller de minst alvorlige.

Tabell 4. Opplysninger om gjennomsnittlig areal, arealbruk og dyretall på gårdene i ulike grupper, inndelt etter produksjonsform.

Gårds- type	Melk ≥ 5 kyr	Sau ≥15 sau/ lam	Geit Se merk- nad	Få/ ingen hus- dyr	Korn ≥10 daa	Potet ≥ 5 daa	Grønn- saker ≥ 5 daa	Over ett års- verk	Hele mate- rialet
Antall gårder	49	39	6	26	41	26	16	93	141
Full- dyrka areal, daa	153	72	51	44	181	134	129	121	97
Over- flate- dyrka areal, daa	29	20	35	14	21	12	23	20	18
Skog, daa	318	253*	231	78	248*	243	103	271*	205*
Korn, daa	38	5	0	15	87	46	23	31	26
Potet, daa	3	2	2	2	7	13	9	4	4
Grønn- saker, daa	3	1	2	3	4	5	13	3	2
Melke- kyr	13	1	3	0	6	3	8	7	5
Sau	3	35	15	0	8	13	3	10	10
Sau+lam	10	61	37	0	11	23	9	18	17
Geit	0	2	28	0	0	1	1	1	1
Geit+ killing	1	3	37	0	0	1	2	2	2

Som grunnlag for å regne ut gjennomsnittlige arealer for de ulike produksjonstypene ble det både brukt opplysninger fra Debio om fordeling av planteproduksjonen på hver enkelt gård, og svarene fra spørsmål 4 i spørreskjemaet.

Merknad til tabell 4, produksjonstype "Geit": 6 bruk med geit som dominerende husdyrslag danner grunnlaget for dette utvalget av gårder. Antall melkegeiter/kje på disse 5 gårdene er: 7/0, 21/10, 40/0, 41/0, 58/21, 0/24.

Rubrikker merket med stjerne i linja for "Skog, daa" er et gjennomsnitt av skogarealet for alle gårder i de ulike gruppene unntatt en enkelt gård med særdeles mye skog.

Tabell 5. Et utvalg på 49 gårder med 5 eller flere melkekyr. Prosent av bøndene som har svart "ingen", "visse", "betydelige" eller "store" omleggingsproblemer. Siste kolonne: Sum av "betydelige" og "store".

PROBLEMOMRÅDE	Ingen	Visse	Betydelige	Store	Betyd. +store
a) For mye gjeld	45	27	8	20	(28)
b) For liten inntekt	57	31	6	6	12
c) Avlingsnedgang	43	41	12	4	16
d) Avsetning av varer	53	27	8	12	20
e) Mangelfull kunnskap	29	57	10	4	14
f) For dårlig planlegging	41	47	12	0	12
g) Stor arbeidsbelastning	24	37	22	16	(38)
h) Skaffe arbeidshjelp	55	24	12	8	20
i) Ugras	10	51	31	8	(39)
j) Skadedyr	45	43	10	2	12
k) Sykdommer på planter	59	39	0	2	2
l) Mangel på eget fôr	35	43	14	8	(22)
m) Mangel på beite	41	43	12	4	16
n) Sykdommer på husdyr	63	31	2	4	6
o) Mangel på egen gjødsel	(71)	27	0	2	2
p) Gjødselhåndtering	39	31	20	10	(30)
q) Næringsinnhold og pH	55	27	16	2	18
r) Jordstruktur	41	37	12	10	(22)
s) Belgvekster, tilslag..	67	27	2	4	6
t) Uegna bygninger	53	27	14	6	20
u) Uegna redskap, maskiner	45	33	20	2	(22)
v) Nye produksjoner	63	29	4	4	8
w) Naboskepsis	69	22	6	2	8
x) Eldre generasjon	69	22	6	2	8
y) Beholde motivasjonen	(73)	18	2	6	8
z) Klimatiske forhold	47	35	12	6	18
æ) Annet (fyll ut!)	94	0	0	6	6

Områdene som er minst alvorlige for melkeprodusentene, der mer enn 70% av bøndene ikke har problemer, er følgende:

- Mangel på egen gjødsel
- Beholde motivasjonen

Det er rimelig at det ikke er melkebøndene som har størst problemer med gjødseltilgangen.

Melkeprodusentene har større problemer med sykdommer på husdyr enn hele materialet (det er 6% av melkebøndene mot 2% i hele materialet som har betydelige eller store problemer).

Tabell 6. Et utvalg på 42 gårder med fler enn 15 sau eller lam og/eller 7 eller flere geiter. Prosent av bøndene som har svart "ingen", "visse", "betydelige" eller "store" omleggingsproblemer. Siste kolonne: Sum av "betydelige" og "store".

PROBLEMOMRÅDE	Ingen	Visse	Betydelige	Store	Betyd. +store
a) For mye gjeld	52	31	5	12	17
b) For liten inntekt	33	45	12	10	(22)
c) Avlingsnedgang	55	31	12	2	14
d) Avsetning av varer	62	24	7	7	14
e) Mangelfull kunnskap	36	43	19	2	(21)
f) For dårlig planlegging	43	43	10	5	15
g) Stor arbeidsbelastning	36	31	19	14	(33)
h) Skaffe arbeidshjelp	69	14	14	2	16
i) Ugras	21	33	40	5	(45)
j) Skadedyr	64	26	7	2	9
k) Sykdommer på planter	67	26	5	2	7
l) Mangel på eget fôr	55	29	12	5	17
m) Mangel på beite	69	19	10	2	12
n) Sykdommer på husdyr	(79)	21	0	0	0
o) Mangel på egen gjødsel	52	29	12	7	19
p) Gjødselhåndtering	52	21	26	0	(26)
q) Næringsinnhold og pH	62	24	10	5	15
r) Jordstruktur	50	33	14	2	16
s) Belgvekster, tilslag..	62	29	5	5	10
t) Uegna bygninger	43	38	12	7	19
u) Uegna redskap, maskiner	38	48	10	5	15
v) Nye produksjoner	57	36	5	2	7
w) Naboskepsis	(79)	21	0	0	0
x) Eldre generasjon	(81)	19	0	0	0
y) Beholde motivasjonen	67	26	5	2	7
z) Klimatiske forhold	50	33	17	0	17
æ) Annet (fyll ut!)	79	7	7	7	14

Tabell 7. Et utvalg på 26 gårder uten storfe, gris, sau og geit. Prosent av bøndene som har svart "ingen", "visse", "betydelige" eller "store" omleggingsproblemer. Siste kolonne: Sum av "betydelige" og "store".

PROBLEMOMRÅDE	Ingen	Visse	Betydelige	Store	Betyd. +store
a) For mye gjeld	42	31	12	15	(27)
b) For liten inntekt	35	31	15	19	(34)
c) Avlingsnedgang	42	35	23	0	(23)
d) Avsetning av varer	62	8	15	15	(30)
e) Mangelfull kunnskap	31	42	8	19	(27)
f) For dårlig planlegging	50	27	19	4	(23)
g) Stor arbeidsbelastning	19	31	35	15	(50)
h) Skaffe arbeidshjelp	(73)	15	8	4	12
i) Ugras	15	42	19	23	(42)
j) Skadedyr	42	46	12	0	12
k) Sykdommer på planter	62	35	4	0	4
l) Mangel på eget fôr	(77)	15	4	4	8
m) Mangel på beite	(77)	12	8	4	12
n) Sykdommer på husdyr	(92)	8	0	0	0
o) Mangel på egen gjødsel	35	31	19	15	(34)
p) Gjødselhåndtering	62	15	15	8	(23)
q) Næringsinnhold og pH	65	23	12	0	12
r) Jordstruktur	38	50	8	4	12
s) Belgvekster, tilslag..	(77)	15	4	4	8
t) Uegna bygninger	62	15	12	12	(24)
u) Uegna redskap, maskiner	46	38	8	8	16
v) Nye produksjoner	58	35	8	0	8
w) Naboskepsis	62	15	12	12	(24)
x) Eldre generasjon	(81)	4	8	8	16
y) Beholde motivasjonen	(81)	15	4	0	4
z) Klimatiske forhold	(77)	19	4	0	4
æ) Annet (fyll ut!)	77	4	15	4	19

Naboskepsis er også et alvorlig problem for 24% av bøndene i denne produksjonsgruppa. Kanskje er det her vi finner mange av "freakerne" blant øko-bøndene, som ikke glir like godt inn i et etablert landbruksmiljø som f.eks melkeprodusenter?

Omleggingsproblemer på gårder med en viss korndyrking

Tabell 8 på neste side viser svarene fra 41 gårder med 10 daa eller mer av korn eller blandkorn. Av tabellen framgår det at følgende områder byr på betydelige eller store problemer for mer enn 20% av "kornbøndene":

- For mye gjeld
- For liten inntekt av drifta
- Avsetning av varer
- Stor arbeidsbelastning
- Skaffe arbeidshjelp
- Ugras
- Mangel på egen gjødsel
- Gjødselhåndtering
- Jordstruktur
- Uegna redskap og maskiner

Denne lista er kjent fra tidligere grupperinger. Ugraset er noe overraskende ikke fullt så problematisk her som for hele materialet (24% oppgir ugras som betydelig eller stort problem her, mot 37% i hele materialet). Det er også overraskende at ikke sykdommer på planter kommer sterkere fram som et problem, det er liten forskjell på korngruppa og hele materialet på dette området. Det kan skyldes at korndyrkerne ennå ikke er kommet særlig langt i omlegginga, eller at sykdommer på korn ikke er noe stort problem i økologisk landbruk med et godt vekstskifte.

Sammen med grønnsakdyrkerne og melkeprodusentene er korndyrkerne dem som har oppgitt jordstruktur som et alvorlig problem. Det kan være høyst ulike årsaker til problemene med jordstrukturen. Korn- og grønnsakdyrkerne har som vi ser mangel på egen gjødsel, mens melkeprodusentene kanskje har større problemer med jordpakking ved gjødselspredning.

Som områder der mer enn 70 % av kornbøndene ikke har problemer finner vi:

- Sykdommer på husdyr
- Belgvekster, tilslag, overvintring..
- Eldre generasjons skepsis til økologisk drift

Dette er ikke vesentlig annerledes enn tendensene i hele materialet.

Det er interessant at 56% av kornbøndene ikke har problemer med næringstilgang og pH i jorda. Av alle bøndene som svarte er det 57% som ikke har problemer med dette, og det kunne være grunn til å tro at bønder med planteproduksjon for salg (korn, poteter, grønnsaker) har mer problemer på dette området enn gjennomsnittet.

Omleggingsproblemer for grønnsakdyrkerne

Av tabell 9 på neste side framgår det på hvilke områder mer enn 20% av de som dyrker 5 daa eller mer med grønnsaker har betydelige eller store problemer. Det gjelder svært mange områder, sammenliknet med produksjonsformene melk og småfe :

- For mye gjeld
- For liten inntekt av drifta
- Avlingsnedgang
- Avsetning av varer
- Mangelfull kunnskap
- Stor arbeidsbelastning
- Ugras
- Skadedyr
- Mangel på egen gjødsel
- Jordstruktur
- Uegna redskap og maskiner

For mye gjeld og for stor arbeidsbelastning er de mest alvorlige problemene her. Mangel på egen gjødsel er et større problem enn ugrasreguleringen. Gjødselmangelen kan henge sammen med avlingsnedgangen, som er et betydelig eller stort problem for 31% av grønnsakdyrkerne. Ellers er det overraskende at grønnsakdyrkerne ikke har ugras som det største problemet, når det er et så alvorlig problem for bøndene i hele materialet. Kanskje er de som driver relativt stort med grønnsaker flinkere til å takle ugraset enn dem som dyrker grønnsaker i mindre målestokk, eller de har mer egnet redskap.

Skadedyr er ikke uventet et betydelig eller stort problem for denne gårdstypen. Ellers er det interessant å merke seg at bare 12% av disse bøndene har betydelige eller store problemer med å skaffe seg arbeidshjelp. Kanskje er man så avhengig av arbeidshjelp i sesongen på grønnsakgårder at man må løse dette problemet, mens husdyrbrukerne opplever dette som et større problem (20% av melkebøndene), men likevel lever med det?

Mer enn 70% av grønnsakprodusentene har ikke problemer med sykdom på husdyr, belgvekster (tilslag, overvintring..) og skepsis hos naboer og eldre generasjon. Dette svarer til tendensene i hele materialet.

Det er hele 50% av grønnsakdyrkerne som oppgir å ikke ha problemer med næringsinnhold og pH i jorda, og det er bare 7% mindre enn i hele materialet. Resten av grønnsakdyrkerne oppgir å ha visse problemer med dette, men ingen har betydelige eller store problemer på dette området. Det er litt overraskende at disse planteprodusentene ikke opplever større problemer på dette området.

Omleggingsproblemer på gårder med en viss potetproduksjon

I tabell 10 på neste side er det vist svarprosentene for 26 gårder med 5 daa eller mer med poteter. Vi så en klar stigning i antall områder der bøndene opplevde betydelige eller store problemer da vi gikk fra melkegårder og småfegårder og over på bønder med få eller ingen husdyr, korndyrkere og grønnsakprodusenter. Potetdyrkerne later til å ha vel så store problemer. Følgende områder byr på betydelige eller store problemer for mer enn 20% av potetdyrkerne:

- For mye gjeld
- For liten inntekt av drifta
- Avlingsnedgang
- Avsetning av varer
- Mangelfull kunnskap
- Stor arbeidsbelastning
- Skaffe arbeidshjelp
- Ugras
- Sykdommer på planter
- Mangel på egen gjødsel
- Gjødselhåndtering
- Uegna bygninger

Som for grønnsakdyrkernes del later det til at potetdyrkerne har ugraset noe bedre under kontroll enn dem som dyrker potet i mindre skala. I alle fall er det flere andre problemer som er mer alvorlige enn ugraset for potetdyrkerne.

Arbeidsbelastningen er det suverent største problemet også her.

Dette er den eneste gruppa som kommer ut med betydelige eller store problemer med sykdommer på planter. Potet er utsatt for tørråte og andre sykdommer, så det er rimelig at potetdyrkerne har problemer med dette.

Områder som er lite problematiske for potetdyrkerne, der mer enn 70% av bøndene ikke har problemer, er følgende:

- Mangel på eget fôr
- Mangel på beite
- Sykdommer på husdyr
- Få aksept hos eldre generasjon for økologisk drift

Dette er ikke overraskende resultater.

Mer overraskende er at hele 65% av potetdyrkerne ikke har noen problemer med næringsinnhold og pH i jorda, men det er tross alt noen potetdyrkere som har både betydelige (12%) og store (4%) problemer på dette området.

Hva med de "visse" problemene?

Tallet 1 ble brukt der bonden opplever visse problemer, men ikke betydelige eller store problemer. Vi kan merke oss følgende områder som ikke har blitt (hyppig) nevnt som verken et alvorlig problem eller et problem med liten betydning. Men en stor prosentandel av alle bøndene oppgir å ha (hatt) visse problemer innen disse feltene (se tabell 1):

- For dårlig kunnskap (48% av alle bøndene)
- For dårlig planlegging (40% av alle bøndene)
- Skadedyr (36% av alle bøndene)

Nesten halvparten av bøndene har altså visse omleggingsproblemer på grunn av mangelfull kunnskap og for dårlig planlegging.

De fleste omleggingsproblemene ble dekket av forslagene våre

Det viste seg at svært få svarte på det siste spørsmålet, nemlig om de hadde hatt problemer med andre ting enn det vi spurte om. Av de 141 var det 22 som oppga andre ting enn vi spurte om. Nedenfor er dette listet opp, med antall svar i parantes:

- Dårlig grøfting (3)
- Stadig mer arbeid utenfor gården (2)
- For lite tid til barna (2)
- Lang avstand til grossist (1)
- Problemer med rådyr (1)
- Firkantet holdning fra Debio (1)
- Gammeldagse veiledere (1)
- Lite tid til studiearbeid (1)
- For lite humus i jorda (1)
- Savner et tettere miljø (1)
- Vanning i tørre somre (1)
- Gått for raskt fram med omlegginga (1)
- Flomutsatt jord (1)
- Gjødsling av eng (1)
- Mye leirjord (1)

En del av dette er nyanser som egentlig kan dekkes av svarmulighetene 1-26. Det viste seg at det ikke var noen av omleggingsproblemene vi listet opp som ingen hadde hatt problemer med. Dette, sammen med at bare 22 benyttet svarmuligheten "annet", kan tyde på at de 26 forslagene våre til problemområder dekker rimelig godt det bøndene opplever av problemer i praksis.

Spørsmål 8 i skjemaet dreide seg om i hvilken grad bøndene hadde forutsett problemene, eller om de var kommet overraskende på dem. Det ble for arbeidskrevende å bearbeide svarmaterialet her. Mange svarte at de forutså "alle" problemområdene, og at "ingen" problemer hadde kommet overraskende på dem. Spørsmål 7 var antakelig så omfattende i seg selv at spørsmål 8 ikke ble fylt ut så grundig av en del av dem som svarte. Det var også svært få som hadde behov for å gi tilleggsopplysninger til spørsmål 7 og 8.

Kilder til kunnskap

Spørsmål 9 dreide seg om hvilke kilder til kunnskap om økologisk landbruk bøndene mener har vært, og er, av stor betydning for dem. Det var mulig å oppgi mer enn en kilde. 138 av 141 bønder svarte på spørsmål 9. Nedenfor er vist hvor stor andel av bøndene som oppga de ulike kildene til kunnskap som svært betydningsfulle:

Kurs/seminar/foredrag om økologisk landbruk	75 %
Tidsskrift/bøker	92 %
Praksis på økologisk gård	13 %
Andre øko-bønder	51 %
Undervisning (landbruksskole, høyskole..)	12 %
Personlig rådgiving (ringleder, jordbrukssjef...)	45 %

En del benyttet det siste alternativet , personlig rådgiving (ringleder, jordbrukssjef...) til å understreke ringlederens betydning. Enkelte satte et kryss over jordbrukssjefen. Det var anledning til å oppgi andre kilder. Her nevnte enkelte reiser og studieopphold i utlandet som viktige kunnskapskilder.

Deltakelse i fagseksjon

79% av bøndene som svarte er medlem i fagseksjon i økologisk landbruk. 21% er ikke medlem. 4 % svarte ikke på spørsmålet.

Enighet om omlegginga?

Spørsmål 11 lød: "Dersom flere driftsansvarlige, var dere enige om å satse på omlegging til økologisk drift?" 67% av de som sendte inn skjemaet hadde svart på dette spørsmålet. Av disse var 83% enige, 16% delvis enige og 1% ikke enige om å satse på omlegging.

c) Problemer som relativt få har vært plaget av, 70% eller mer av alle bønder som svarte har ikke problemer med dette:

- Sykdommer på husdyr
- Få aksept for økologisk drift hos eldre generasjon
- Skepsis hos naboer
- Beholde motivasjonen
- Belgvekster, tilslag, overvintring...

d) Problemer som ikke er nevnt under a, b og c), det vil si at mer enn 30% av alle bøndene som svarte har visse eller større problemer med dette:

- Mangelfull kunnskap
- For dårlig planlegging
- Skaffe arbeidshjelp
- Mangel på eget fôr
- Mangel på beite
- Næringsinnhold og pH i jorda
- Uegna bygninger
- Uegna redskap, maskiner
- Overgang til nye produksjoner
- Klimatiske forhold

Dette er problemer som må betegnes som vanlige for mange, men det er ikke dem som utpeker seg som de mest alvorlige.

Tidsskrift, bøker , kurs, seminar og foredrag er de viktigste kildene til kunnskap om økologisk landbruk.

Når det er flere som er ansvarlige for gårdsdrifta er de aller fleste (83%) enige om omlegginga til økologisk drift.

Bare halvparten av bøndene har/hadde en plan for omlegginga, og av disse er det bare vel 20% som har fått godt kvalifisert hjelp til å lage planen. En "omleggingsplan" er foreløpig ikke noe entydig begrep.

INNLEDNING

Mange gårdbrukere er interessert i økologisk landbruk, men for de fleste er det et stort sprang fra konvensjonell til økologisk drift. Omleggingsfasen er en periode som krever mye av bonden - både økt arbeidsinnsats, og evne til å tilegne seg nye kunnskaper og holde motivasjonen oppe. 30 bruks-prosjektet vil samle erfaringer fra veiledningsarbeid i omleggingsperioden i ei håndbok, "Omlegging til økologisk landbruk". Selv om prosjektet har samlet en del erfaringer om omleggingsproblemer, var det ønskelig å undersøke i et større materiale hvilke problemer omlegging til økologisk drift skaper på norske gårder. Derfor ble det gjennomført en spørreundersøkelse om dette i april 1992.

MATERIALE OG METODE

Spørreskjemaet som ble sendt ut, er vist som vedlegg 1. Skjemaet ble sendt til 200 bønder som hadde fått merkegodkjenning av Debio for ett eller flere produkter i 1991, pluss 12 bønder uten merkegodkjenning, men i gang med omlegging til økologisk landbruk (10 av disse er deltakere i 30 bruks-prosjektet).

141 bønder svarte på skjemaet, det vil si en svarprosent på 66,5% , noe som må sies å være bra.

For 3 av bøndene som svarte var opplysninger fra Debio om husdyrhold og planteproduksjon ikke tilgjengelige. Disse 3 gårdene er derfor ikke med i underutvalgene der gårdene er inndelt etter produksjoner (tabell 5-10).

Ved gjennomlesning av svarene fikk vi et inntrykk av at mange av gårdene med merkegodkjenning fra Debio har en produksjon med lite omfang. Brukeren har ofte arbeid utenom gården. Det var derfor interessant å undersøke om omleggingsproblemene på gårder med et visst produksjonsomfang er annerledes enn omleggingsproblemene for hele materialet.

Vi laget et utvalg på 93 bruk med ett årsverk eller mer i arbeidsforbruk på gården. (48 gårder har mindre enn ett årsverks arbeidsforbruk). Spørsmålene 2 og 3 i spørreskjemaet ble brukt til å skille gårder med arbeidsforbruk over og under ett årsverk. Ett årsverk er her regnet som full tids arbeidsinnsats fra ett menneske, eller som 1875 arbeidstimer pr år - avhengig av om svaret på arbeidsforbruket i spørsmål 2 og 3 var oppgitt som stillingsandel eller i antall timer.

Omleggingsproblemene for dette utvalget ble sammenliknet med omleggingsproblemene for hele materialet.

Bøndene ble sortert etter produksjoner for å se om det er sammenheng mellom hvilke omleggingsproblemer de opplever og hvilke husdyr de har, eller hvilke vekster de dyrker. Det ble skilt ut grupper innen følgende gårdstyper: Melk, sau, geit,

foreløpig minst utbredt Agder og Rogaland, bare 4,5 % av de Debio-godkjente gårdene ligger i denne landsdelen. Oppland har flest Debio-godkjente bønder, med en andel på hele 13% .

Svarmaterialet er altså representativt for det meste av landet, men litt svakt for Agder og Rogaland sin del.

Hovedmotiv for omlegginga

Spørsmål 5 i spørreskjemaet dreide seg om om hovedmotivet for omlegginga, og ble besvart med bondens egne ord. Nedenfor er hovedbegrunnelsene angitt, med antall bønder som oppgav dette som hovedmotiv i parentes. Det var anledning til å oppgi mer enn ett hovedmotiv.

- Matvarekvalitet (39)
- For å få en mer forsvarlig bruk av ressursene (21)
- For å ta hensyn til miljøet (18)
- For å ta hensyn til (dyrka)jorda (18)
- Økonomiske motiver (12)
- Av samvittighetshensyn (11)
- For å bli selvforsynt (10)
- Av ideologiske årsaker (10)
- For å ta hensyn til naturen (9)
- Av interesse for driftsformen (9)
- For å forurens mindre (7)
- For å ta hensyn til neste generasjon (6)
- For å få en bedre livskvalitet (5)
- For å delta i en bærekraftig utvikling (5)
- For å videreføre viktige tradisjoner (4)
- For å realisere seg selv (3)
- En personlig utfordring (2)
- Mennesker og dyr sin helse (2)
- For å lære andre om økologisk landbruk (2)
- Av nysgjerrighet (2)
- For å drive en demonstrasjonsgård (1)
- Menneskets forvalteransvar (1)
- Av hensyn til kulturlandskapet (1)
- På grunn av interesse for naturmedisin (1)
- Ønske om å utvikle nye sosiale former (1)
- For å "vende tilbake til naturen" (1)

Matvarekvalitet og miljø- og ressurshensyn er ikke uventet de viktigste årsakene til at bønder satser på en økologisk driftsform. Noe overraskende er at nesten 10% av bøndene oppgir økonomiske motiv som begrunnelse for driftsformen.

Betydningen av egen "stå-på-vilje"

I spørsmål 6 skulle bøndene oppgi hvor mye egen "stå-på-vilje" hadde hatt å si for omlegginga. Dette spørsmålet var ikke godt nok formulert. Alle svarte "mye" eller "svært mye" her. Spørsmålet burde ha vært stilt slik at bøndene svarte på i hvilken grad utenforstående bidro med avgjørende hjelp/veiledning/inspirasjon før og under omlegginga.

Svarene fra denne tabellen, først for hele materialet, så for ulike grupper av gårder er presentert i det følgende. Svarene er vist som tabeller der det framgår hvor mange prosent av bøndene som har angitt 0, 1, 2 eller 3 på de ulike omleggingsproblemene. Når bøndene ikke har oppgitt noe tall er dette tolket som "ingen" problemer, altså 0.

Problemområdene i svartabellene er gjengitt i noe forkortet form i forhold til det som står i figur 1 og i vedlegg 1.

Det viste seg ved behandlingen av materialet å være vanskelig å skille mellom "betydelige" og "store" omleggingsproblemer (2 og 3). Disse to svaralternativene er derfor slått sammen i den siste kolonnen i svartabellene.

Det ble satt opp noen skranker for å klassifisere omleggingsproblemene. For å finne de største omleggingsproblemene, er de områdene der mer enn 20% av bøndene oppga "betydelige" eller "store" problemer plukket ut. I tabellene er dette gjort ved å utheve og ringe inn aktuelle prosenttall i den siste kolonnen.

For å finne mindre betydningsfulle omleggingsproblemer, er det satt en grense ved 70% . Når mer enn 70% av bøndene oppga "ingen" problemer er prosenttallet for dette området uthevet og ringet inn i tabellen, i kolonne nummer to.

Omleggingsproblemer for hele materialet – 141 gårder

Tabell 1 på neste side viser hvor mange prosent av alle bøndene som svarte, som har hatt større eller mindre problemer på ulike områder. Etter de kriteriene som er omtalt ovenfor viser det seg at følgende omleggingsproblemer er de mest alvorlige for Debio-godkjente bønder i Norge i 1992:

- For mye gjeld
- For liten inntekt av drifta
- Avsetning av varer
- **Stor arbeidsbelastning**
- **Ugras**
- Gjødse/håndtering

Av disse problemene er det særlig den store arbeidsbelastningen og ugras som peker seg ut, der henholdsvis 38 og 37% av bøndene har betydelige eller store problemer.

De minst alvorlige omleggingsproblemene ser ut til å være sykdommer på husdyr og det å få aksept for økologisk drift hos den eldre generasjon.

Siste linje, "annet", er kommentert på side 23.

Oppleves omleggingsproblemene annerledes på gårder med arbeidsforbruk lik ett årsverk eller mer?

Vi ser av tabell 2 på neste side at følgende omleggingsproblemer er de mest alvorlige på gårder der gårdsdrifta krever et arbeidsforbruk på ett årsverk eller mer (93 av 141 gårder):

- For mye gjeld
- For liten inntekt av drifta
- Avsetning av varer
- **Stor arbeidsbelastning**
- **Ugras**
- Gjødsehandtering
- Uegna bygninger
- Uegna redskap og maskiner

Mer enn 20% av bøndene har altså store eller betydelige problemer på disse områdene. Også her er det stor arbeidsbelastning (42%) og ugrasregulering (36%) som er de tyngste problemene.

For stor arbeidsbelastning er et alvorlig problem for omlag 40% av bøndene som legger om til økologisk drift. Høyberging med hesjing krever for eksempel en stor arbeidsinnsats.
(Foto: Jan Erik Mæhlum)

Hvordan avhenger omleggingsproblemene av produksjonsform?

Som nevnt i metode-kapitlet, har vi delt inn materialet i ulike grupper etter produksjonsform. I det følgende presenteres gårder med melkeproduksjon, småfe, lite husdyr, en viss korndyrking, en viss grønnsakdyrking og en viss potetdyrking. Kriteriene for å komme med i de ulike produksjonsgruppene er vist nedenfor. Gårdene oppfylte kriteriet i 1991. Siden hver gruppe er skilt ut fra hele materialet er en del gårder med i flere av gårdstypene, for eksempel både som melkegård og som korngård.

Melk: 49 gårder med 5 eller flere melkekyr

*Småfe: 39 gårder med 15 eller flere sau eller lam og
6 gårder med geitehold (7 eller flere geiter)*

*Få/ingen: 26 gårder uten storfe, gris, sau og geit
husdyr*

*Korn: 41 gårder med 10 daa eller mer med korn eller
blandkorn*

Poteter: 26 gårder med 5 daa eller mer med poteter

Grønnsaker: 16 gårder med 5 daa eller mer med grønnsaker

Hver av gårdstypene sammenliknes med tendensene vi fant i hele materialet (tabell 1). Geografisk fordeling av antall gårder i de ulike gruppene er vist i tabell 3. En del opplysninger om gårdene i de ulike gruppene er samlet i tabell 4.

Tabell 3. Geografisk fordeling av gårdene i de ulike produksjonsgruppene.

Fylke	Melk	Sau	Geit	Få husdyr	Korn	Potet	Grønn- saker	Alle bruk
Akershus/Oslo	5	1	0	4	8	3	2	11
Østfold	2	0	0	2	3	0	1	8
Vestfold	3	0	0	1	6	7	5	10
Telemark	2	3	1	2	1	2	2	9
Buskerud	3	0	0	6	3	2	3	10
Oppland	8	9	1	2	8	4	0	21
Hedmark	3	1	0	1	4	0	0	10
Aust- og Vest-Agder	2	1	0	0	2	1	0	2
Rogaland	2	1	0	0	1	0	1	3
Hordaland	4	2	0	1	0	0	0	7
Sogn og Fjordane	4	3	3	1	0	1	1	8
Møre og Romsdal	4	6	0	1	1	3	1	13
Sør-Trøndelag	5	2	0	1	0	0	0	8
Nord-Trøndelag	1	4	0	0	3	1	0	7
Nordland	0	5	0	0	1	2	0	7
Troms og Finnmark	1	1	1	4	0	0	0	7
Sum	49	39	6	26	41	26	16	141

Omleggingsproblemer på gårder med melkeproduksjon

Kriteriet for å komme med i gruppa med melkeproduksjon, var at gården hadde 5 eller flere melkekyr i 1991. Vi ser av tabell 5 på neste side at mer enn 20% av melkebøndene har store eller betydelige problemer med følgende:

- For mye gjeld
- **Stor arbeidsbelastning**
- **Ugras**
- Mangel på eget fôr
- Gjødsekhåndtering
- Jordstruktur
- Uegna redskap og maskiner

Også for melkeprodusentene er arbeidsbelastninga og ugrasreguleringa de verste problemene.

*Ugraset er et alvorlig problem også for melkeprodusentene - for eksempel er høymole vanskelig å holde unna beitenene.
(Foto: Martha Ebbesvik)*

Vi kan merke oss at relativt få melkeprodusenter opplever for liten inntekt av drifta som et problem sammenliknet med svarmaterialet fra alle bøndene. En av fordelene med melkeproduksjon er at den gir en jevn og sikker inntekt gjennom hele året. Forøvrig er lista over alvorlige problemer nokså lik den for hele materialet, men med en del tillegg: Mangel på eget fôr, jordstruktur og uegna redskap og maskiner. Henholdsvis 15, 17 og 19% av bøndene i hele materialet har store eller betydelige problemer på disse områdene, mens 22% av melkebøndene har betydelige eller store problemer på disse områdene.

Omleggingsproblemer på gårder med småfe

Her har vi laget to grupperinger (se tabell 4):

- geitebruk (6 gårder med fler enn 7 geiter)
- sauebruk (39 gårder med fler enn 15 sau eller lam)

Geitebrukene er slått sammen med sauebrukene til gårder med småfe i tabell 6, selv om det er enkelte ulikheter mellom disse to produksjonsformene med hensyn til omleggingsproblemer. Den viktigste forskjellen er at 40% av geitebrukene har betydelige eller store problemer med mangel på eget fôr, og like mange har betydelige eller store problemer med uegna bygninger. Fôrmangel og uegna bygninger er ikke noe alvorlig problem for sauebrukene.

Det er tilsammen 42 gårder som har sau og/eller geit i svarmaterialet.

Det framgår av tabell 6 på neste side at de mest alvorlige problemene for småfegårdene er følgende:

- For liten inntekt av drifta
- Mangelfull kunnskap
- Stor arbeidsbelastning
- Ugras
- Gjødse/håndtering

Som for hele materialet er det arbeidsbelastningen og ugraset som er de største problemene. Det er litt overraskende at så mye som 45 % av småfiebøndene har betydelige eller store problemer med ugras. Men vi ser av tabell 4 at sauegårdene i gjennomsnitt har 1 daa grønnsaker og 2 daa potet, mens geitegårdene har 2 daa grønnsaker og 2 daa potet, og det kan være på disse arealene ugrasproblemene finnes.

Videre er det interessant at 24 % av småfiebøndene mener at mangel på kunnskap er et problem for dem. I hele materialet var det 19 % av bøndene som mente det samme.

Få av melkebøndene oppga for liten inntekt som et alvorlig problem, mens for stor gjeld var et alvorlig problem for mange av dem. For småfiebøndene er dette omvendt: Her er det færre med for mye gjeld, mens mange har for liten inntekt.

Som for hele materialet var det også på småfegårdene små problemer med naboers og eldre generasjons skepsis til økologisk drift, og med sykdommer på husdyr.

Omleggingsproblemer på gårder med få husdyr

Tabell 7 på side 16 viser svarene fra 26 gårder som verken hadde storfe, gris, sau eller geit på gården i 1991. Følgende områder bød på store eller betydelige problemer for over 20 % av disse bøndene:

- For mye gjeld
- For liten inntekt av drifta
- Avlingsnedgang
- Avsetning av varer
- Mangelfull kunnskap
- For dårlig planlegging
- Stor arbeidsbelastning
- Ugras
- Mangel på egen gjødsel
- Gjødselhåndtering
- Uegna bygninger
- Naboskepsis

Det er tydelig at gårder med lite husdyrhold har større omleggingsproblemer enn gårder der husdyrholdet er viktigste produksjon (melkegårder og småfegårder).

Arbeidsbelastningen og ugraset er det verste også for bøndene med få eller ingen husdyr. Hele 50% av disse bøndene har alvorlige problemer med at arbeidsbelastningen er for stor. Det kan tyde på at det ikke er husdyrholdet som skaper det største arbeidspresset i økologisk landbruk. Sannsynligvis henger arbeidspresset sammen med planteproduksjonen, og ugrasreguleringen – i gjennomsnitt har gårdene med få husdyr 2 daa poteter og 3 daa grønnsaker. Som det vil framgå av de følgende avsnittene har gårdene med relativt omfattende planteproduksjon (korn, grønnsaker og poteter) større problemer med for stor arbeidsbelastning enn gårdene med husdyrhold (melkegårder, småfegårder). Dette tyder også på at det er i planteproduksjonen at arbeidsbelastningen oppleves som størst.

Både mangel på kunnskap og for dårlig planlegging oppgis som et betydelig eller stort problem for over 20% av bøndene med få eller ingen husdyr. Det stemmer godt overens med at husdyrløst økologisk landbruk er ekstra krevende under norske forhold med relativt små gårder og klimatiske forhold som gjør det vanskelig å utnytte belgvekstene godt nok til nitrogenfiksering.

Mangel på egen gjødsel og tungvint gjødselhåndtering er problemer vi kunne vente oss for denne gruppa av gårder, som har hest, kanin, fjørfe eller liknende, eller helt mangler husdyr. Avlingsnedgangen kan henge sammen med mangelen på gjødsel, men også med at disse produsentene har en god del grønnsaker og poteter. Også grønnsak- og potetprodusentene har alvorlige problemer med avlingsnedgang, i motsetning til melke- og småfegårdene og korndyrkerne.

At uegna bygninger er et betydelig eller stort problem for 24% av bøndene med få eller ingen husdyr, er noe uventet. Dette kan skyldes problemer med lagring, sortering og liknende.

Interessant med denne gruppa av gårder er at det er noen flere områder enn i hele materialet der mer enn 70% av bøndene har oppgitt "ingen problemer". Det gjelder:

- Skaffe arbeidshjelp
- Mangel på eget fôr
- Mangel på beite
- Sykdommer på husdyr
- Belgvekster, tilslag, overvintring..
- Skepsis hos eldre generasjon
- Beholde motivasjonen
- Klimatiske forhold

Bøndene med få eller ingen husdyr har altså langt flere alvorlige omleggingsproblemer enn andre bønder med økologisk drift. Men en del områder oppleves mindre problematisk for disse bøndene. Delvis er det problemer relatert til husdyrhold (fôr, beite, sykdommer). Men det er interessant at denne grupa av gårder har få problemer med å skaffe arbeidshjelp, og med å dyrke belgvekster. Dessuten er det bra at en gruppe med såpass mange alvorlige problemer ikke har problemer med å beholde motivasjonen!

*Håndtering av husdyrgjødsel krever egnet redskap og tar mye tid. Her fylles ferdig kompostert fastgjødsl opp i avlesservogna før spredning.
(Foto: Jan Erik Mæhlum)*

Oppleves omleggingsproblemene annerledes på gårder med arbeidsforbruk lik ett årsverk eller mer?

Vi ser av tabell 2 på neste side at følgende omleggingsproblemer er de mest alvorlige på gårder der gårdsdrifta krever et arbeidsforbruk på ett årsverk eller mer (93 av 141 gårder):

- For mye gjeld
- For liten inntekt av drifta
- Avsetning av varer
- Stor arbeidsbelastning
- Ugras
- Gjødshåndtering
- Uegna bygninger
- Uegna redskap og maskiner

Mer enn 20% av bøndene har altså store eller betydelige problemer på disse områdene. Også her er det stor arbeidsbelastning (42%) og ugrasregulering (36%) som er de tyngste problemene.

For stor arbeidsbelastning er et alvorlig problem for omlag 40% av bøndene som legger om til økologisk drift. Høyberging med hesjing krever for eksempel en stor arbeidsinnsats.
(Foto: Jan Erik Mæhlum)

Tabell 8. Et utvalg på 41 gårder med 10 daa eller mer av korn eller blandkorn. Prosent av bøndene som har svart "ingen", "visse", "betydelige" eller "store" omleggingsproblemer. Siste kolonne: Sum av "betydelige" og "store".

PROBLEMOMRÅDE	Ingen	Visse	Betydelige	Store	Betyd. +store
a) For mye gjeld	39	34	12	15	(27)
b) For liten inntekt	39	37	15	10	(25)
c) Avlingsnedgang	29	56	10	5	15
d) Avsetning av varer	51	17	17	15	(22)
e) Mangelfull kunnskap	27	56	12	5	17
f) For dårlig planlegging	54	39	7	0	7
g) Stor arbeidsbelastning	29	32	20	20	(40)
h) Skaffe arbeidshjelp	56	22	15	7	(22)
i) Ugras	12	63	22	2	(24)
j) Skadedyr	49	44	5	2	7
k) Sykdommer på planter	51	39	5	5	10
l) Mangel på eget fôr	61	27	7	5	12
m) Mangel på beite	61	27	5	7	12
n) Sykdommer på husdyr	(76)	20	2	2	4
o) Mangel på egen gjødsel	44	32	12	12	(24)
p) Gjødselhåndtering	37	41	12	10	(22)
q) Næringsinnhold og pH	56	32	12	0	12
r) Jordstruktur	37	37	20	7	(27)
s) Belgvekster, tilslag..	(73)	27	0	0	0
t) Uegna bygninger	44	41	12	2	14
u) Uegna redskap, maskiner	29	49	17	5	(22)
v) Nye produksjoner	44	44	5	7	12
w) Naboskepsis	66	24	2	7	9
x) Eldre generasjon	(76)	17	2	5	7
y) Beholde motivasjonen	66	22	7	5	12
z) Klimatiske forhold	49	41	5	5	10
æ) Annet (fyll ut!)	83	5	5	7	12

Tabell 9. Et utvalg på 16 gårder med 5 daa eller mer med grønnsaker. Prosent av bøndene som har svart "ingen", "visse", "betydelige" eller "store" omleggingsproblemer. Siste kolonne: Sum av "betydelige" og "store".

PROBLEMOMRÅDE	Ingen	Visse	Betydelige	Store	Betyd. +store
a) For mye gjeld	31	19	25	25	(50)
b) For liten inntekt	38	25	25	13	(38)
c) Avlingsnedgang	38	31	25	6	(31)
d) Avsetning av varer	38	31	25	6	(31)
e) Mangelfull kunnskap	31	44	6	19	(25)
f) For dårlig planlegging	44	44	13	0	13
g) Stor arbeidsbelastning	19	31	25	25	(50)
h) Skaffe arbeidshjelp	50	38	6	6	12
i) Ugras	6	56	25	13	(38)
j) Skadedyr	13	56	25	6	(31)
k) Sykdommer på planter	38	44	6	13	19
l) Mangel på eget fôr	63	25	0	13	13
m) Mangel på beite	50	44	0	6	6
n) Sykdommer på husdyr	(81)	13	6	0	6
o) Mangel på egen gjødsel	38	19	25	19	(44)
p) Gjødselhåndtering	38	44	13	6	19
q) Næringsinnhold og pH	50	50	0	0	0
r) Jordstruktur	31	38	25	6	(31)
s) Belgvekster, tilslag..	(75)	25	0	0	0
t) Uegna bygninger	50	31	19	0	19
u) Uegna redskap, maskiner	31	44	19	6	(25)
v) Nye produksjoner	38	44	0	19	19
w) Naboskepsis	56	31	6	6	12
x) Eldre generasjon	(75)	19	0	6	6
y) Beholde motivasjonen	(75)	19	6	0	6
z) Klimatiske forhold	63	31	6	0	6
æ) Annet (fyll ut!)	88	6	6	0	6

Tabell 10. Et utvalg på 26 gårder med 5 daa eller mer med poteter. Prosent av bøndene som har svart "ingen", "visse", "betydelige" eller "store" omleggingsproblemer. Siste kolonne: Sum av "betydelige" og "store".

PROBLEMOMRÅDE	Ingen	Visse	Betydelige	Store	Betyd. + store
a) For mye gjeld	42	23	19	15	(34)
b) For liten inntekt	35	35	15	15	(30)
c) Avlingsnedgang	27	46	19	8	(27)
d) Avsetning av varer	62	15	19	4	(23)
e) Mangelfull kunnskap	15	58	8	19	(27)
f) For dårlig planlegging	35	54	4	8	12
g) Stor arbeidsbelastning	27	15	27	31	(58)
h) Skaffe arbeidshjelp	62	12	15	12	(27)
i) Ugras	19	46	27	8	(35)
j) Skadedyr	46	35	15	4	19
k) Sykdommer på planter	50	27	15	8	(23)
l) Mangel på eget fôr	(77)	12	8	4	12
m) Mangel på beite	(77)	12	4	8	12
n) Sykdommer på husdyr	(81)	15	4	0	4
o) Mangel på egen gjødsel	38	23	27	12	(39)
p) Gjødselhåndtering	42	31	15	12	(27)
q) Næringsinnhold og pH	65	19	12	4	16
r) Jordstruktur	54	27	15	4	19
s) Belgvekster, tilslag..	69	31	0	0	0
t) Uegna bygninger	54	23	23	0	(23)
u) Uegna redskap, maskiner	42	46	8	4	12
v) Nye produksjoner	46	35	8	12	20
w) Naboskepsis	65	19	4	12	16
x) Eldre generasjon	(77)	19	0	4	4
y) Beholde motivasjonen	65	23	8	4	12
z) Klimatiske forhold	62	27	8	4	12
æ) Annet (fyll ut!)	69	15	15	0	15

Omleggingsplan

Det siste spørsmålet var om bøndene hadde en plan for omlegginga, og hvem som eventuelt hadde laget den. Alle som sendte inn skjemaet hadde svart på første del av dette spørsmålet, og 55% oppga at de hadde en omleggingsplan, 45% at de ikke hadde. Blant de 55% som oppga å ha en plan var det imidlertid bare halvparten som oppga hvem som hadde laget planen. Nedenfor er det vist en prosentfordeling over hvem som hadde laget planen, for de bøndene som besvarte denne delen av spørsmålet. Bøndene understreket sin egen medvirkning når de opplyste hvem som hadde laget planen.

Bonden laget omleggings- planen selv	40 %
Fagseksjon/forsøksring laget planen	31 %
Debio laget planen	10 %
30 bruks-prosjektet (NORSØK) laget planen	16 %
Landbrukskontoret/ jordbrukssjefen laget planen	3 %
Sum	100 %

Svarene på dette spørsmålet gir et inntrykk av at en "omleggingsplan" ikke er noe entydig begrep. Mange av dem som har svart at de har en plan, men ikke har svart på hvem som laget den, har antakelig ment at de har en plan for hvordan omlegginga skal gjennomføres, for eksempel skifte for skifte, uten at dette er skrevet ned på noe papir. Mange av dem som har svart at de ikke har noen omleggingsplan har kanskje også en slik plan "i hodet", men har ikke oppgitt at de har noen plan siden den ikke er skrevet ned.

Debios omleggingsplaner er svært kortfattede. Bondens egen omleggingsplan kan være grundig gjennomarbeidet, eller nærme seg "i hodet"-planen. Planene fra fagseksjoner/forsøksringer og fra 30 bruks-prosjektet er mer omfattende.

KONKLUSJONER

Motivasjonen for å drive økologisk landbruk er først og fremst god matvarekvalitet og ressurs- og miljøhensyn.

Stor arbeidsbelastning og ugras peker seg ut som de klart største omleggingsproblemene (nesten 40% av bøndene har betydelige eller store problemer med dette). Vanskelig økonomi (høy gjeld, lav inntekt, vanskeligheter med avsetningen) er også et betydelig eller stort problem for 24-28% av alle bøndene som deltok i undersøkelsen.

Sykdommer på husdyr viste seg å være det problemområdet som var av minst betydning i undersøkelsen. Bare 21% av bøndene i hele materialet oppga å ha hatt visse eller større problemer med sykdommer på husdyr.

Minst 20% av bøndene hadde visse eller større problemer på alle de 26 problemområdene vi foreslo (se vedlegg 1).

Det var liten forskjell på hele materialet og gruppa på 93 gårder med ett årsverk eller mer i arbeidsforbruk med hensyn til hvilke omleggingsproblemer som er alvorlige, og hvilke som er mindre viktige.

Det var noe større forskjell på hele materialet og gårder med melkekyr, småfe. Men størst forskjell var det mellom hele materialet og gårder med få eller ingen husdyr, kornproduksjon, grønnsak- og potetproduksjon. Antall områder som bød på betydelige eller store problemer for mer enn 20% av bøndene økte sterkt i disse gruppene.

Nesten halvparten av bøndene oppgir å ha (hatt) visse problemer på grunn av mangelfull kunnskap og for dårlig planlegging.

Oppsummerende kan vi si at omleggingsproblemene kan deles i fire grupper:

a) Problemer som er viktige for de fleste som legger om til økologisk drift, rangert etter hvor mange prosent av bøndene i hele materialet som opplever dette som et betydelig eller stort problem :

- Stor arbeidsbelastning	38 %
- Ugras	37 %
- For mye gjeld	28 %
- Gjødse/håndtering	28 %
- For liten inntekt av drifta	24 %
- Avsetning av varer	24 %

b) Problemer som kommer i tillegg for dem som dyrker grønnsaker og poteter økologisk:

- Skadedyr
- Jordstruktur
- Avlingsnedgang
- Sykdommer på planter
- Mangel på egen gjødsel

DISKUSJON

Da de besvarte skjemaet beskrev nok mange av bøndene som er ferdige med omleggingsfasen situasjonen på gården slik de opplever den nå, mer enn situasjonen slik de opplevde den i omleggingsfasen. Dette er en svakhet ved undersøkelsen. Det kan være grunn til å spørre om vi har greid å kartlegge omleggingsproblemer, eller om vi heller har kartlagt generelle problemer i norsk økologisk landbruk, inkludert omleggingsfasen.

En annen svakhet ved undersøkelsen er at vi ikke stilte spørsmål om hvor langt bøndene var kommet i omlegging, fordi dette var opplysninger vi skulle få fra Debio. Det viste seg imidlertid å være umulig å skaffe disse opplysningene på det tidspunktet vi måtte ha dem. Derfor har vi ikke hatt anledning til å dele inn materialet etter grad av omlegging. En del opplysninger kan derfor være feilaktige fordi mange av bøndene foreløpig har lite erfaring med økologisk drift. For eksempel er det forbausende at ikke problemene med plantesykdommer er større for korngruppa i dette materialet, og dette kan skyldes at mange av svarerne enda ikke har dyrket korn økologisk særlig lenge.

Spørreundersøkelsen ble gjennomført for å danne et grunnlag for boka "Omlegging til økologisk landbruk". Det kom fram mange resultater av undersøkelsen som var nyttige for denne håndboka. Bøndenes motivasjon for omlegging er kartlagt, og behovet for økt kunnskap om omlegging til økologisk drift og god planlegging av omleggingsfasen er dokumentert. Hvilke problemområder som er de mest tyngende var også nyttig å vite under arbeidet med boka.